



**«XXI ғасырдың музейі: музейлердің дамуындағы
қазіргі заманғы тенденциялар
және перспективалар»**

**республикалық ғылыми-тәжірибелік
конференция материалдары**



**«Музей XXI века: современные тенденции
в развитии музеев и перспективы»**

**материалы республиканской
научно-практической конференции**

Қарағанды 2017

Жұмашова А. А. т.ғ.к.
Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайы

Қазақ қолөнері - асыл қазына.

Тоқыма өнері, зергерлік, ағаштан жасалған бұйымдар өнерінің қазақ халқында ерте кезден болғандығын археологиялық қазбалар мен жазба ескерткіштері дәлелдейді.

ОҚО, Отырар ауданы, Шәуілдір ауылында орналасқан Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайының қорындағы этнографиялық заттарды іздеу үшін арнайы этнографиялық ғылыми-зерттеу экспедициялар ұйымдастырылған. Сондай-ақ мұражай коллекциясы белгілі ғалымдардың, этнографтардың, қайраткерлердің сыйға тартқан заттарымен де толыға түскен. Қорық-мұражайдың этнографиялық байлықтары ХІХ-ХХғ.ғ. көне мұралардан тұрады.

Отырар қорық-мұражайының кез келген көрерменге тарихи кезеңдерді жәдігерлер арқылы көрсете алатын ерекше мүмкіншілігі бар.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың ұсынысымен қабылданған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасында бар мен жоғымызды түгелдеп келер ұрпаққа аманаттау керектігі айтылған. Бағдарламаның мақсаты – еліміздің тарихы мен мәдениетіне қатысты дүниежүзінің түкпір-түкпірінде сақтаулы деректер жинап, мәдени мұраларымызды сақтап, оны өскелең ұрпақтың рухани игілігіне айналдыру.

Ел іші өнер кеніші демекші еліміздің түкпір-түкпірінде қолөнер бұйымдарын жасаумен өз бетінше шұғылданып жүрген ағаштан ойып, түрлі тұрмыстық заттар жасап жүрген қолөнершілер ел арасында сиреп бара жатыр.

Ағаш ою өнері Отырар өңірінде ертеден ақ дәстүрлі қолөнерге айналғаны археологиялық қазба жұмыстары барысында табылған ағаш тақтайлар, тарақ тәрізді заттар арқылы белгілі. Ағаш ұсталары әр түрлі құрал-саймандарды пайдаланған, балта, пышқы, үстірік (сүргі) бұрғы, ағаш түрпі, тез, қысқы, үскі, қашау, станок сияқты аспаптарды пайдаланды. Сондай-ақ түрлі өлшеуіштер мен үлгілер, қырғылар, желім, бояу, сияқты көмекші құралдары да болды. Шеберлер емен, қайың, самырсын, үйеңкі, қызыл қарағай, шынар, қара ағаш, ырғай, шырғай, тас, қайыңның түбірі(без), тал, арша, жаңғақ ағашы, май қарағай сияқтыларды пайдалана отырып жасалған бұйымдарды күміспен қаптап, асыл тастармен өрнектеп әсіресе ағаштан жасалған бұйымдарды сүйек пен мүйізден әшекейлегенде семіз жас малдың қайнатылмаған мүйізін пайдаланған, себебі оюға өрнектеуге ыңғайлы болған. Мысалы түйе, жылқы сүйегінде сапалы қара кемік болмайды. Серке, арқар, ақбөкен, таутеке мүйіздері мен тұяқтарын пайдаланған. Ағаш ұсталарының тұрмысқа пайдаланылатын қолөнер бұйымдары көз тартар сәнділігімен, түс пен түрдің үйлесім табуы, үздік орындалу шеберлігімен ерекше көзге түседі. Халық мұрасындағы ұлттық өрнектердің үйлесімді реңдерінде ата-бабаларымыздың тұрмыс салт-

дәстүрі бейнеленген. Мысалы, қолөнер шеберлері ою-өрнек өнерінің үлгілерін жетік білуі қажет сонда ғана шынайы өнер туындысын тудыра алады.

Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде ағаштан жасалған заттар кең қолданылады. Ағашты ата-бабаларымыз киелі санаған. Қазақ халқының кемеңгер ғалымы Ш.Уалиханов «Тәңірі» атты еңбегінде біздің ата-бабаларымыздың әдеттен тыс табиғат құбылыстары қасиетті санайтындығын айта келе «Айдалада дара өскен ағаш, тәу етіп басына түнеуге жарап жатыр жанынан өткен әрбір жолаушы оларға ырым етіп, әлем байлап жанына ыдыс-аяқ тастап кетеді, басына құрбандық шалады», деп жазса әрбір істің ерекшелігіне қарай әр түрлі сападағы ағаштар пайланылады. [1]

Мұражайға әкелінген жәдігерлер арасындағы еріксіз өзіне назарын аударатын заттардың бірі кебеже. Ағаштан жасалған бұйымдардың кең таралған түрлері кебежелердің кескіні мен жасалу тәсілі барлық жерде бірдей әдіспен төрт қабырғасы, түбірі мен қақпағы, төрт қырлы төрт қазық арқылы біріктіріліп жасалғанымен, кей аймақта қазықтар арқылы доғаланып, тік бұрышты болып иілген кәсек тәрізді жақтаулы әдіспен құрастырылып, екі көзді көші қонға лайықталып төрт құлақты үлгіде жасалынған.

Мұражай коллекциялары ел арасынан жиналған деректерді зерттеу негізінде кебежелердің кескіні олардың ою-өрнектері әр өңірде әр түрлі болып келеді. Х. Арғынбаевтың зерттеулері бойынша Торғай өңірінде кездесетін кебежелердің бетіне үстіңгі және астыңғы жиегіне, екі басына он екі тік бұрышты әшекейлер қиюластырылған. Кебеже бетінің ең ортасына үш жерден төрт-төрттен біріктірілген сыңар мүйіз тәрізделіп жонылған әшекейлер орнатылған. Семей облысында кездесетін кебеже бетінің ортасына қошқар мүйіз, сыңар мүйіз, өсімдік тектес, ұшқан құс бейнесі тәрізді оюлар түсірілген. Ал, Алматы облысында кездесетін кебеже бетінің ортасына қошқар мүйіз өрнектер және геометриялық фигуралар орнатылған.

Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайының қорында кебежелердің бірнеше түрі бар, оларға тоқталатын болсақ, кебеженің мына бір түрі бетіне екі жерден ірі төрт құлақ өрнегі түсірілген, жақтаулары қошқар мүйіз өрнектерімен көркемделген. Осы заттар арасында аса көңіл аударатын дүние ағаштан жасалған беті сүйектелген кебежелер, аталған кебежелерді сипаттар болсақ, кебеженің мына бір түрі алты жерден ромб тәрізді геометриялық фигуралар жонылып және ирек өрнектері сүйектен ойылған, әрбір сүйек әшекейлердің беттеріне ортасына ноқаты бар шағын шеңберлер сызылған. Оның айнала шеттеріне ирек су өрнектерін сүйекпен ойып жасаған, оюлар кебеже бетіне шегелермен шегеленген. Өлшемі: ұзындығы 47 см, ені 74 см. Сүйектелген кебеженің келесі түрі беті түгелдей әр түрлі фигуралар формасына жойылып өрнектелген сүйек әшекейлермен жабылған, кебеже бетіндегі оюлар күміс шегелермен шегеленген. Өлшемі ұзындығы 47 см, ені 80см.

Төсек ағаш. Үй жиһазының келесі түрі XIX-XX ғ.ғ. тән қазақ халқының арасында кең тараған ағаштан жасалған төсек ағаш. Көркемдік ерекшеліктеріне қарай сырлы төсек, оюлы төсек, сүйектелген төсек, күмістелген төсек, ағаш төсек делініп аталады. Төсек ағаштың барлық түріне ортақ ерекшелік олардың бет жағы ғана көркемделген. Ою-өрнекпен безендірілген сәнді кереует. Отырар қорық-мұражайы қорындағы төсек ағаштың мына бір түрі төрт аяқты болып жасалып, екі басы шалқақтау болып келген. Төсек ағаш беті түгелдей әр түрлі әшекейлермен безендірілген, ондағы басты өрнек ретінде мүйіз элементтері алыныпты. Егер әрбір өнер туындысын мүйіз өрнегімен бедерлеу көнеден келе жатқан дәстүр дегенді басшылыққа алсақ сол төсек ағаштарды қос мүйіз өрнегі мен космогониялық өрнек элементтері қазақ оюының негізгі әдістері ретінде бірден көзге шалынады. Бұйымға зер салып қарайтын болсақ әрбір ою-өрнектің философиялық мәні бар, өрнектердің өзінен мағыналы терең ой түйіндеуге сол арқылы сол заманнан бай мағлұмат алуға мүмкіндік беретіндігін бірден байқайды.

Асадал. Ағаштан жасалған қолөнер бұйымының келесі түрі асадал. Отырар қорық-мұражайы қорындағы асадалдың мына бір түрі ерекше көз тартады, оның екі ашпалы есігінің ортасына күн сәулесі өрнегі түсірілсе айналдыра төрт бұрышына да майда күн сәулесі өрнегі түсірілген. Ағаштан жасалған бұйымдарды көркемдеуде көбінесе геометриялық өрнек, өсімдік тектес, мүйіз өрнектері, ашылып келе жатқан қауыз, гүл, үш жапырақ тәрізді өрнектер түсірілген.

Тез. Киіз үйдің ағаштарын жасайтын кереге, уықтың қисық жерін өңдеп отыратын құралды тез деп атайды. Тез арқылы қисық ағашты оқтай етіп түзетеді, түзу ағашты иеді. «Қисық ағаш жатпайды тез қасында» деген мақал осыдан қалса керек. Үйшінің айтуы бойынша тезді тораңғыл мен жиде ағашынан жасаған.

Адалбақан. Халық өнері дәстүрінде адалбақандар өте мықты, жеңіл ағаштан жасалады. Оны киіз үй босағасына бекітіп қойған және көшіп қонғанға ыңғайлы болған. Отырар мұражайы қорындағы адалбақанның бойы түгел өрнектелген. Төменнен жоғары қарай өрлеген сайын буындары сүйірлене келіп, бітер ұшына шалқалай туған ай суреті ақ күмістен құйылып қондырылған. Адалбақан ілгіштері де пайдалануға қолайлы. Бақан бойын бес жерден белбеулеген доғалар беті безендірілген.

Халық шеберлері ағаштан ойып әр түрлі ыдыстар да дайындайтын болған. Астау, тостаған, табақ, ожаулардың әр түрін жасаған – бүйрек формалы қымыз ожаулар әр түрлі оюлармен безендірілген ұзын сапты ожаулар. Ыдыстардың аталған түрлері Отырар қорық-мұражайының қорында көптеп кездеседі, атап айтатын болсақ әр түрлі көлемдегі табақтар мен тостағандар, сабында ою-өрнегі бар ожаулар, қымызға арналған бүйрек бас ожау. Ожаудың қай түрі болсын, мұқият өңделіп сырт пішіні әр түрлі жасалады. Халқымыздың қолданған ыдыстарының бірден-бір айырмашылығы оның көлемді келетіндігі мысалы бір қойдың еті түгел кететін астаулар болған. Ағаш ыдыстардың сыртына ою-өрнек түсірілген

түрі сирек кездеседі, көбінесе ыдыстар қолға ұстауға жеңіл, әрі ыңғайлы етіп ояды. Әсіресе аяқ табақтардың қызға аранап жасалғаны күміспен нақышталады. Бұлардың барлығын жасау барысында шеберлер өздерінің тамаша өнерпаздығын көрсеткен.

Үйшілер өнері. Ағаш өңдеу өнерінің ішіндегі аса ісерлік пен еңбекті қажет ететін киіз үй жасайтын үйшілер өнері. Киіз үйдің кереге, уық, шаңырақ, т.б. керекті ағаштарын тандап оны іске асыратын шеберлерді үйші деп атайды. Киіз үйдің барлық бөлшектерінде ою-өрнектер қолданылған. Оңтүстік өңірінде кереге мен уық жасау үшін ең жақсысы Сыр бойының сәмбі талы және құба тал, кейде тораңғыл да пайдаланылады тораңғылдың екі түрі болады біріншісі құмға шыққан, екіншісі сазға шыққан. Киіз үйдің ағашын жасау үшін сазға шыққан тораңғылды да пайдаланады. Үйшіге қажетті құрал-жабдықтар тез, сықаурын, жонғы, шот, балта, қашау, қол ара, үскі, қуыс жоңғы, уық, ырғақ т.б.

Мор деп аталатын пешті киіз үйдің кереге, уық, сияқты ағаштарын жасау үшін тақыр жерге орнатқан. Оның ұзындығы 3,5 м. оның бір басынан мойын шығарып, сыртын сылаған. Мордың бір жағынан от жығып, екінші жағынан түтін шығарады да ағаштар күйіп кетпес үшін оттың қызуына балқытады. Киіз үй ағаштары балқытылғаннан кейін оттан алып тезге салады. Тез арқылы қисық ағашты түзетіп, түзу ағашты иеді. Үйшілердің айтуы бойынша тезді Оңтүстікте тораңғыл және жиде ағашынан жасайды. Үйші тезбен жұмыс істегенде ағаштың бас ұшын мықынға сылып ырғап, түзелеп, не иіліп болған соң оны белгілі кергішке керіп қояды.

Үскі. Кереге желісінің көк өткізетін көздерін және уық алақынындағы уық бау өткізетін көзді тесу үшін арнайы жасайтын құрал. Үскінің жұмырланған ағаш бөлігінің өн бойына ұсақ кертпектер жасап қояды. Ол кертпектер үскінің нық және жылдам айналуына себін тигізеді. Өйткені үскіні айналдыратын ұзын қайыс бау осы ағаш білекшеден 2-3 шалынып алынады да оның екі ұшынан бір кісі екі қолымен кезек тартып отырады, үскі оңды-солды айналады.

Ер тұрман. Көшпелілер үшін көліктің негізгі түрі салт ат болғандығы тарихтан белгілі. Сондақтан ер тұрман жабдықтарының алатын орны ерекше. Оған ертедегі көшпенділерден қалған мәйітті жерлеу құрылыстарына жүргізілген археологиялық зерттеулер барысында табылған ер тұрман қалдықтары мен жартасқа салынған бейнелері дәлел бола алады. Жазба деректер мен мұражай коллекцияларына сүйенетін болсақ, олардың арасынан кең таралғандары қазақ ері, шошақ бас ер, құранды ер, қозы құйрық ер. Ел арасында кең тарағандары Х.Арғынбаевтың зерттеулері бойынша қазақ ері Шығыс Қазақстан, Павлодар, Солтүстік Қазақстан, Көкшетау, Қарағанды, Ақтөбе, Алматы облыстарын қамтиды. Қазақ ері қайыңнан шабылып, екі қас, екі қаптал, орта ағаш деп аталатын бөлшектерден қосылады. Ал, шошақ бас ер 4-5 бөлек қайың, қарағаш немесе емен сияқты берік ағаштаран жасалынады. Ердің бұл түрі еліміздің оңтүстік, оңтүстік шығыс аймақтарында көптеп кездеседі. Ердің келесі түрі құранды ер бірнеше бөлік ағаштардан құралып

жасалатындықтан құранды ер деп аталады. Көбінесе Оңтүстік Қазақстанда, Қарағанды облысының шығыс жағы, Алматы облысында көп кездеседі. Құранды ерді жасау үшін терек, жиде, тал сияқты жұмсақ, мықты ағаштарды пайдаланады. Құранды ерлерді 18 бөлек ағаштан кейде одан да көп бөлшектерден желімдеп құрастыратын. Бұған түрлі жеміс ағаштары, қарағаш, терек, қара тал мен тораңғыл т.б. ағаштар жарай береді. Ерді жасағанда жарылған жерлеріне малдың сіңірін кептіріп, жүн түтегендей түтетіп, оны желімдеп жаққан. Бұрынғы уақытта желімді сиырдың мүйізі мен терісінен қайнатып жасайтын. Желім жағылған ерді көлеңкеде кептірген, ал түтелген малдың сіңірін ағаш мықты қалпын сақтау үшін жаққан. Халық қолөнері шеберлерінің жасаған таңғажайып заттарын зерттеу негізінде Отырар қорық-мұражайы қызметкерлері жүргізген этнографиялық экспедиция нәтижесінде ер жасаушы шебер ершілердің еңбектеріне зерттеу жүргіздік. Еңбек құралдарынан бастап үй жиһаздары мен ыдыс-аяқтарды, музыкалық аспаптарды, киіз үйдің ағашын т.б. заттарды көркемдеп, жинап, сақтауда мұражай қызметкерлерінің еңбектері зор.

Отырар қорық-мұражайының қорындағы ағаш табақтың мына бір түрін алатын болсақ, іші шұңғыл, орташа ойылып, бүйіріне сызықша жүргізілген, ернеуі жалпақ және қалың етіп жасалған. Биіктігі-16см, бетінің дм. 41 см. Биіктігі-16см, бетінің дм. 41 см.

Ағаштан жасалған бұйымның келесі түрі күбі. Оны жасаудың екі түрі болған. Бірі қайың кесіндісінің өзегін үңгіп, кеңейту арқылы жасалған. Екінші түрі ағаштардан дайындалған бірнеше бөлек жіңішке тақтайлардың темір құрсаулармен біріктірілуі арқылы жасалған.

Сықырлауық. Киіз үйдің екі ашпалы есігі. Маңдайшадан, табалдырықтан, екі босағадан тұрады. Сықырлауық есіктерінің шегесіз біріктірілуі көшіп қонғанда қолайлы болған. Киіз үй есігінің биіктігі 170-175 см, маңдайшаның ені 10-12 см. Есікті ашып жапқанда сықырлаған дыбыс шығаратындықтан сықырлауық деп атайды.

Келі - қазақ тұрмысында ежелден-ақ қолданылып келген ағаштан жасалған құрал. Жүгері, тары, бидай т.б. дәнді дақылдарды түйіп ұнтақтайтын болған.

Келсап. Келінің қатты ағаштың жуан бұтағынан шабылған түйгіштейтін бөлігі. Келсаптың ортасына таманяғни қос тұтқадан төменгі жағы ұзындау болады. Көбінесе жарыла қоймайтын қайың ағашын қолданады. Кейде екі не үш ағаш кесіндісін қиюластырып, түйе терісімен тартып, қаптап тастайды.

Отырар қорық-мұражайы қорында ағаш қасық пен ожаудың бірнеше түрі бар. Ағаш қасықтың мына бір түрі бас жағы сопақша болып жасалған. Көп қолданылғандықтан жиектері желінген. Сабы ұзын. Көлемі. 18X5 см. Халық шеберлері ағаштан ойып әр түрлі ыдыстар да дайындайтын болған. Астау, тостаған, табак, ожаулардың әр түрін жасаған – бүйрек формалы қымыз ожаулар әр түрлі оюлармен безендірілген ұзын сапты ожаулар. Ыдыстардың аталған түрлері Отырар қорық-музейінің қорында көптеп

кездеседі, атап айтатын болсақ әр түрлі көлемдегі табақтар мен тостағандар, сабында ою-өрнегі бар ожаулар, қымызға арналған бүйрек бас ожау. Ожаудың қай түрі болсын, мұқият өңделіп сырт пішіні әр түрлі жасалады. Халқымыздың қолданған ыдыстарының бірден-бір айырмашылығы оның көлемді келетіндігі мысалы бір қойдың еті түгел кететін астаулар болған. Ағаш ыдыстардың сыртына ою-өрнек түсірілген түрі сирек кездесед, көбінесе ыдыстар қолға ұстауға жеңіл, әрі ыңғайлы етіп ояды. Әсіресе аяқ табақтардың қызға аранап жасалғаны күміспен нақышталады. Бұлардың барлығын жасау барысында шеберлер өздерінің тамаша өнерпаздығын көрсеткен.

Ұлт қолөнерін бүгінге аман жеткізген бұрынғы дәуірлердегі халық шеберлерінің асыл мұраларын сақтап қазіргі заманға дейін алып келуші шеберлер болған. Олар Отырар алқабында ғұмыр кешкен ағаш ұсталары Сыздықұлы Надайымбек, Ілияс Алшынбаев, Мұсабекова Садуақас қазіргі таңда ел ішінде қадірлі ұста атанып жүрген ағаш ұсталары Абыт Раушанов, Шәрібек Құрақбаев, сынды қолөнер шеберлерінің қадірлі өнері бүгінгі жас ұрпаққа үлгілі дәстүр болып жалғасып келеді. Ағаш шеберлері еңбек қару-жарақ құралдарынан бастап үй жиһаздары мен ыдыс-аяқтарды музыкалық аспаптарды киіз үйдің ағашын т.б. бұйымдарды көркемдеген. Ағаш өңдеуді кәсіп еткен шеберлерді халық олардың өндіретін бұйымдарына орай ерші, үйші, арбашы, ұста деп даралады. Аталған бұйымдар жеңіл әрі ықшам етіп көшпелі тұрмысқа бейімделіп жасалған. Отырар өңірінде өмір сүрген ағаш шеберлерін атап айтатын болсақ олар, ОҚО, Отырар ауданы, Шеңгелді елді мекенінің тұрғыны Раушанов Абыт. Ағаш ұстасы, ерші. Ер шабуды 25 жасынан бастап кәсіп қыла бастаған. ОҚО, Отырар ауданы, Көксарай ауылының тұрғыны, ағаш ұстасы, үйші Алшынбаев Ілияс 12 жасынан бастап киіз үй жасайтын үйші атанған. Сондай-ақ келі-келсап, күбі, табақ, ожау т.б. ағаштан жасалған бұйымдарды жасай білген. ОҚО, Отырар ауданы, Шеңгелді елді мекенінің тұрғыны Құрақбаев Шәрібек ағаш ұстасы, ерші. Ер шабуды 24 жасынан бастап игерген. ОҚО, Отырар ауданы, Шеңгелді елді мекенінің тұрғыны ағаш ұстасы Сыздықұлы Надайымбек киіз үй, шаруашылық құрал-саймандарын жасаған. Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайының ауласындағы қазақ қайығын этнограф-ғалым, мемлекет және қоғам қайраткері Ө.Жәнібековтің тапсырысы бойынша шапқан. Ұстаның жасаған бұйымдарын өз аузынан жазып алған этнограф А.Жұмашев.

Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайы қорындағы XVIII-XX ғ.ғ. қас шеберлердің қолынан шыққан ер-тұрман, ат әбзелдері, тұрмыста тұтынатын әр-түрлі мүліктер, әйелдердің әшекейлі сәндік бұйымдары: шолпы, шашбау, сырға, жүзік, білезік, сақина, бойтұмар, түйме, тана, қапсырма, ерлерге арналған кемер белбеу сақтаулы тұр.

Шашбау. Оларға жеке-жеке тоқталатын болсақ мысалы, шашбау дегеніміз шашқа тағатын, шашқа қосып өретін әшекейлі бау, Отырар мұражайының қорындағы шашбаулардың көпшілігі 1858 жылдан 1920

жылға дейінгі шыққан теңгелерден жасалған және күмістен бетіне өсімдік тәрізді өрнек салып та қалыптама, тыніке, оймыш әдісінде жасайтын болған. Перуза көз орнатылған шашбаулар Оңтүстік Қазақстанда көп кездеседі.

Шолпы. Шолпы күміс теңгелерден немесе қақталған күмістен өрнектеп жасалған моншақты, қоңыраулы әшекей. Шолпыны тек сәндік үшін ғана емес қыз бұрымының дұрыс өсуі үшін, шаштың жинақы тұруы үшін де таққан. Отырар мұражайы қорындағы шолпылардың ою-өрнектері өсімдік тәрізді болып келген, өрнек айналасы балық қабыршықтары тәрізді өрнектелгені де көп кездеседі. Олар бедерлеме, оймыш, қалыптама әдіс-тәсілдерінде жасалатын болған. Шолпының ақық көз орнатылғаны шығыс Қазақстанда, шыны, ақық көз, құлпырма тас орнатылғаны Солтүстік Қазақстанда, Жетісу өңірінде маржан, шыны көздер орнатылғаны көп кездеседі.

Қапсырма. Қапсырма дегеніміз әйел киімінің алдыңғы екі өңірін және белбеудің екі басын өзара қаусырып, ілуге арналған әшекей бұйым. Қапсырма көбінесе камзол, шапан, кеудешенің алдын қапсырып киюге пайдаланылады. [2] Батыс Қазақстанда бетіне шыны, ақық көздер орнатылғаны көп кездеседі. Перуза, ақық, маржан, шыны көздер орнатылғаны Солтүстік Қазақстанда, ақық көздер орнатылғаны Оңтүстік Қазақстанда көп кездеседі.

Бойтұмар. Әшекей бұйымдардың келесі тобы бойтұмарлар, олар XIX-XX ғ.ғ. тән. Олардың өрнектері геометриялық үлгіде және сызықша тәрізді болып келген. Бойтұмарларға дұға, ішірткі жазып шүберекке орап, сыртын қаптаған, оны әшекей ретінде де бәле-жаладан ауру-сырқаулардан, көз тиюден сақтайды деген түсінік бойынша да таққан. Отырар мұражайы қорындағы тастар орнатылған бойтұмарларға келетін болсақ, ақық, маржан тастар орнатылған күмістан жасалған бойтұмарлардың бірнеше түрі сақталған олар ерекше көз тартады

Түйме. Күміс түймені әр түрлі тастан қырнап, өңдеп жиегін таза күміспен көмкеріп жасаған. Оны ертеректе қыз-келіншектер, апалар сән үшін де әшекей ретінде де таққан.. Отырар мұражайының қорындағы күмістен жасалған түймелердің өрнектері өсімдік тәрізді, геометриялық үлгіде болып келген.

Тұмарша. Солтүстік Қазақстанда тұмарша бетіне перуза, шыны, маржан көздер орнатылғаны көп кездеседі. Оңтүстік Қазақстанда тұмарша бетіне көгілдір ақық, шыны, маржан көздер орнатылған. Ал тұмаршаға келетін болсақ, оның бетіне шыны тас қондырылған. Үстіңгі жақ беті жалған түйіршіктермен және шеттері ширатпа сымкәптеу қатарларымен көркемделген, өрнектері, есу, шырша. Оларды көркемдеуге бедерлеме, қалыптама, оймыш тәсілдері пайдаланылған.

Түйреуіш. Түйреуіш Солтүстік Қазақстанда шыны көздер орнатылғаны көп кездеседі, Оңтүстік Қазақстанда маржан, шыны көздер орнатылғаны көп кездеседі. Алқаның шыны, маржан көздер орнатылғаны

Солтүстік Қазақстанда, Батыс Қазақстанда көп кездеседі, көгілдір ақық, шыны көздер орнатылғаны Оңтүстік Қазақстанда көп кездеседі.

Білезік. Күмістен жасалған заттардың бірі қыз-келіншектердің, әйелдер мен әжелердің білегіне салатын әшекей бұйымы білезіктің жыланбас білезік, зерлі білезік, жіңішке білезік, қақпа білезік, топсалы білезік т.б. бірнеше түрлері Отырар қорық-мұражайы қорында сақтаулы. Мысалы, жыланбас білезік – жылан басты оюмен өрнектеліп, білезіктің екі ұшы жыланның басы тәріздес болып келген, ал жіңішке білезік дегеніміз күмістен енін шағын етіп жасаған білезікті айтады. Қақпақ білезік екі ұшы бір-бірімен қабысатын білезік. Топсалы білезік дегеніміз екі басы бірігетін бауыры топса арқылы ашылып жабылытын топсасы бар білезік. Олар бедерлеме, қалыптама, қара ала, тыніке әдістерінде жасалған. Білезіктерге қондырылған көздерге келетін болсақ, мына бір білезік ерекше көз тартады, тілім жалпақ, тісті ұштары қосылмаған және бүйірлік таспадан тұрады. Бет жағының ортасы шығыңқы қаспен көмкерілген, ақық тастан көздер орнатылған, олардың арасында бүршік үшбұрыштар түріндегі геометриялық өрнектер түсірілген. Осы тәрізді бірнеше білезікке ақық тас орнатылған. Мұражай қорындағы білезіктердің көпшілігі XIX-XX ғ.ғ. тән. Мысалы, білезік ерте дүниеден бір ұрпақтан бір ұрпаққа ауысып әр дәуірде, әр қоғамда әр түрлі сипат алып, күні бүгінге дейін жетіп отыр. Бұрынғы уақытта білезікті кездейсоқ бәлекеттен, тілден, көзден, бақытсыздықтан сақтайтын құдірет деп санаған. Батыс Қазақстанда шыны, ақық көздер орнатылғаны көп кездеседі, Қызылорда облысында көгілдір, ақық көздер орнатылғаны көп кездеседі. Солтүстік Қазақстан XX ғ. басы. құлпырма тас, шыны, ақық көздер орнатылған.

Сырға. Қыз-келіншектердің құлаққа тағатын әшекей бұйымдарының бірі сырғаның да бірнеше атаулары бар. Отырар қорық-мұражайы қорындағы күмістен жасалған ел арасынан табылған XIX-XX ғ.ғ. тән сырғалардың формалары әр түрлі болып келеді. Олар қалыптама, оймыш, ширатпа, бедерлеме әдісінде жасалатын көркемдік әшекейі ерекше жарты ай бейнелі ою-өрнегі бар ай сырғалар, көлденең ұзын, әшекейлері мол болып жасалған – сабақты сырғалар, салпыншақ, шашақты сырғалар, үшбұрышты, ромб түріндегі, геометриялық өрнектері бар сырғалар. Күміс сырғалардың үсті қара ала, тыніке нақышпен көмкеріліп, маржаннан көз қойылған. Ақық, маржаннан көз қондырылған сырғалар көп кездеседі. Әсіресе қыз-келіншектердің сырғалары жоғары бағаланатын болған. Оңтүстік өңірінде сырғалардың бетіне маржан көздер орнатылғаны көп кездеседі. Батыс Қазақстанда маржан көз орнатылған сырға көп кездеседі. Солтүстік Қазақстанда сырғалардың бетіне перуза, шыны көздер орнатылған.

Қазақ тұрмысында сырға тағудың әр түрлі этнографиялық мәні болған. Бұрын мәселен ер баласы тұрмай жүрген немесе баланы өте кеш көтерген ата – аналар ырым етіп, қартайғанда көрген осы ұлымыз тұрсын, тіл-көзден түрлі қас күштерден аман болсын деген мақсатпен оны ұл емес,

қыз деп құлағына сырға тағып қойған. Баланың буыны бекіп ер жете бастағанда ғана бозбала кезінде оның құлағынан сырғаны шешіп алған. Мұның өзі отбасында үлкен қуаныш саналып, үй иелері құдайға шүкір айтып, ауыл-аймағына той жасап берген.[3] Мысалы қызға құда түскенде сырға тағатын болған, ол біздің болашақ келініміз деп меншіктеудің белгісі болған.

Сонымен қатар Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайының қорында үсті құс тұмсығындай сүйір болып келетін құс тұмсық жүзіктер, бетіндегі тасы үлкен шыны қондырылған қасты жүзіктер, кішкене асыл тасы бар көзді жүзік, қыздың шешесі құдағиына сыйлайтын құдағи жүзік, геометриялық өсімдік тәрізді өрнектері бар жүзіктер, мөрлі жүзік сақтаулы тұр. Жүзіктер қалыптау, бедерлеу, сымкәптеу, керту, қарала жүргізу, тынікелеу әдісінде жасалған. Мөрлі жүзіктің бетінің диаметрі 1 – 1,5 см, жүзінің биіктігі 3м., жүзіктің шеттері майда сызықтармен безендірілген, бүйірінде қолға ұстап басуға ыңғайландырылған дөңгелекше келген тетігі бар. XIX ғ. соңына жататын «құс мұрын» сақинасының үстінің ортасына қарай жалпайған шығыршықтан және құс тұмсығы түріндегі үстінгі беттен тұрады. Шығыршықтың орталық бөлігі зерленген, екі жағы жалпайтылған. Спираль тәріздес торкөз өрнектермен әшекейленген. Спираль тәріздес ширатпалардың табаны түйіршікпен сәнделген. Бет жақ тілім торкөзді, спираль тәрізді шимай өрнегімен және түйіршікпен безендірілген, сұлбасы ширатылған және бұдырлы сымкәптеу техникасында орындалған. Отырар мұражайы қорындағы жүзіктер бетіне қызығыш шыны көздер орнатылғаны көп кездеседі. Батыс Қазақстанда бетіне қызғыш шыны, ақық қондырылған түрі, Оңтүтік Қазақстанда маржан көздер орнатылғаны көп кездеседі.

Қазақ халқында жүзік тағудың да әр түрлі этнографиялық мәні болған. Мысалы, мөрлі жүзік дегеніміз ертедегі хан сұлтандардың, би, әскер басы т.б. дәрежелі кісілердің бір нәрсені кұәландыру үшін мөр басатын арнаулы жүзігі. Құс тұмсық жүзікті қыз-келіншектер арнайы жасатып тағатын болған. Қазақ халқының ерте кезден бергі әдет-ғұрып салты бойынша күйеуге ұзатылған қыз белгілі уақыттан кейін сәлемдеме жіберуі тиіс болған. Қыздан егер құс тұмсық жүзік келсе баласының барған жерінде құстай ерікті басы бостандықта, жағдайы жақсы екенін ұғатын болған. Құдағи жүзік тағу сыйластықтың, ілтипаттың, құрметтің белгісі болған. Оны қыздың шешесі сыйластықтың белгісі ретінде келінін өз қызындай тәрбиелейтін құдағиына тағатын болған. Батыс Қазақстанда жүзік бетіне шыны, ақық, көздер орнатылғаны көп кездеседі. Оңтүстік Қазақстанда маржан, шыны көздер орнатылғаны көп кездеседі. Солтүстік Қазақстанда ақық көздер орнатылғаны, көзтана орнатылғаны көп кездеседі. XIX ғ. тән күмістен жасалған күміс белдік те ерекше көз тартады. Оның шеті иректеліп, басына жаңа ашылып келе жатқан гүл қауызына ұқсас өрнек салынған.

Шынайы өнер туындысына айналған зергерлік әшекей бұйымдардан басқа да тұрмыста тұтынатын әр түрлі мүліктерден зергердің еңбегін көруге болады, олардың бір парасы мынау: кебеже, тұғыр, пышақ, құман, ер тоқым. Мысалы, Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайының қорында сақтаулы тұрған кебеженің мына бір түрі алты жерден ромб тәрізді геометриялық фигуралар жонылып және ирек өрнектері сүйектен ойылған, әрбір сүйек әшекейлердің беттеріне ортасында ноқаты бар шағын шеңберлер сызылған, оның айнала шеттеріне ирек су өрнектерін сүйектен ойып жасаған, сүйек әшекейлер зергерлікпен қиюластырылған, оюлар кебеже бетіне күміс шегелермен шегеленген. Өлшемі: ұзындығы 47 см., ені 74 см. Кебеженің келесі түрі бетіне өсімдік тектес өрнектер және геометриялық фигураларды сүйектен мүсіндеп ағаш бетін ойып орналастырған. Осы өрнектердің араларына өсімдік тәрізді күміс әшекейлер ағаш бетіне ойылып орналастырылған.

Қазақтың кең байтақ, ұлан ғайыр шексіз жатқан жерінің көне дәуірден бастап қазіргі ұрпағымыз өсіп-өнген дәуірімізге дейінгі кезеңдерде небір тарихи дәуірлерді бастан кешкені белгілі. Азаттықтың арайлы таңымен бірге бар мен жоғымызды түгендеп келер ұрпаққа аманаттау керектігі елбасының өзі ұсынған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасында айтылды. Осыған байланысты Отырар өңірінің мәдени мұрасын зерттеуде Отырар қорық-мұражайының қызметкерлері өз үлестерін қосып келеді.

Халық таланттары қалдырған XVIII-XX ғ.ғ. тән зергерлік бұйымдарға қарасақ олардың безендірілуінде ежелгі және ортағасырлық кезеңдердегі зергерлік бұйымдармен ұқсас жақтары бар екені анықталады.

Ұлттық мәдениетіміздің тарихында зергерлік өнер ерекше орын алады, оны барлық халықтар жоғары бағалаған. Тарихи мұражайлардағы алтын мен күмістен т.б. металдардан жасалған зергерлік бұйымдар халықтық мұра, ғасырлар бойғы халық мәдениетінің көрінісі болып табылады. Отырар алқабында ғұмыр кешкен халыққа танымал болған зергерлердің еңбегін ерекше атауға болады – зергерлер Керімбай Жұматайұлы, Домбыұлы Қалдаяқ, Нұрымбетұлы Сыздық, Сыздықұлы Надайымбек, Тегісов Арын.

Қазіргі кезде мұражайлар келер ұрпаққа рухани тәрбие беретін тәлім-тәрбие орталығына айналып отыр. Отырар қорық-мұражайы қорындағы әр жәдігерлердің бойында көне дәуір сыры бар. Халқымыздың сан ғасырлардан келе жатқан рухани құндылықтары келушілердің назарын өзіне аударып, қызығушылығын арттырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Бәйділлин. Ш. Оюмен өрнектелген ой. Мәдени мұра журналы. 2009 ж. 3. 85 б.
2. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 3 том. - Алматы: РПК «СЛОН» 2012. - 444 б.

- 3.Шойбеков Р.Н. Қазақ зергерлік өнерінің лексикасы. Алматы,1993. 156 б.
- 4.Байбосынов К. Жамбыл өңіріндегі тас мүсіндер.-Алматы: Өнер, 1996. -22 б.
- 5.Рашид ад-Дин.Сборник летописей. Пер.А.А. Хетагурова М., -Л, 1952, Т.1 кн.1, с.221.
- 6.Ақышев К. Ертедегі ескерткіштер елесі. Алматы, 1976. 9 б.
- 7.Галимжанова А.С. Глаудинова М.Б. Кишкашбаев Г.А. и др. История Искусств Казахстана. –Алматы: Издат Маркет, 2006. -24 с.
- 8.Байпақов К. Ежелгі және ортағасырлардағы Отырар. – Алматы: Қазығұрт 2007.-171 б.
- 9.Байпақов К. Қазақстанның ежелгі қалалары. –Алматы: Аруна, 2005. -41 б.
- 10.Маргулан А.Х. «Казахское народное прикладное искусство». Алма-Ата 1986 г. Стр. 163.
- 11.Шойбеков Р.Н. Қазақ зергерлік өнерінің лексикасы. Алматы,1993. 156 б.
- 12.Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 3 том.- Алматы: РПК «СЛОН» 2012. -444 б.
- 13.Шойбеков Р.Н. Қазақ зергерлік өнерінің лексикасы. Алматы,1993. 156 б.
- 14.Тәжімұратов Ә. Шебердің қолы ортақ. Алматы, 1977 ж. 77-79 б.б.
- 15.Өмірбекова М.Ш. Қазақ халқының дәстүрлі өнері. Алматы, 2004 ж. 61-63б.
- 16.Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б. Оtrar в XIII-XV веках. Алма-Ата 1987 г. Стр 198-205.

Жусупов Д.С.

**Карагандинский областной историко-краеведческий музей.
Старший научный сотрудник отдела общей истории, археологии
и этнографии.**

**Изучение памятников тюркско-кыпчакского периода
археологами Карагандинского областного историко-краеведческого
музея.**

Территория Центрального Казахстана в археологическом плане представляет собой богатое многообразие памятников различных эпох. Которые исследованы в разной степени неодинаково. В статье приведена попытка осветить научно-исследовательскую деятельность археологов Карагандинского областного историко-краеведческого музея (далее КОИКМ), в изучении памятников тюркско-кыпчакского периода.

Период раннего средневековья (6-12 века) в степях современного Казахстана связан с изменением этноязыковой и политической ситуации. В это время тюркоязычное население становится здесь этнически и политически преобладающим. Толчком к переменам послужило событие, которое произошло в восточной части азиатских степей. В середине 6 в.

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ

I. Музей іс-шараларындағы ғылым, мәдениет және білімнің интеграциясы

I. Интеграция науки, культуры и образования в музейной деятельности

1. **Әуезов Ғ.Ж.**, Жезқазған тарихи-археологиялық мұражайы. Мұражай – ғылыми-зерттеу орталығы.....3
2. **Блялова А.С.**, Нуринский историко-краеведческий музей, **Уалиева Г.К.**, КарГУ им. Академика Е.А.Букетова. Культурно-образовательная деятельность музея.....5
3. **Бондаренко К.О.**, Музей памяти жертв политических репрессии п. Долинка. Интеграция музеев и социума: тенденции развития музеев и музейной деятельности.....8
4. **Вожжова Е.Б.** Музей памяти жертв политических репрессий п. Долинка. Роль музея «Памяти жертв политических репрессий» в формировании культурно-развитой и образованной личности.....12
5. **Елубаева М.А.**, Қарағанды облыстық бейнелеу өнері музейі. Ел болашағы – мәдениетті де білімді ұрпақ.....15
6. **Зейнепкарлова А.Д.**, Қарағанды облыстық тарихи-өлкетану музейі. Музей – ел шежіресі.....19
7. **Зейнепкарлова А.Д.**, Қарағанды облыстық тарихи-өлкетану музейі. Қазақ халқының салт-дәстүрінің бүгінгі жай-күйі.....22
8. **Кутлуева В.В.** Историко-культурный центр Первого Президента. Детские музеи США: структура, опыт, цели, методы работы.....27
9. **Кутлуева В.В.** Историко-культурный центр Первого Президента. Особенности зарубежной музейно-педагогической практики.....31
10. **Қожабекова Б.С.**, М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті тарихының мұражайы. Музей іс-шараларындағы ғылым, мәдениет және білімнің интеграциясы.....36
11. **Малибаева Н.М.**, Национальный музей РК. Деятельность НИИ «Халық қазынасы» Национального Музея РК в 2016 г.: результаты и апробация.....42
12. **Монжосов Е.Н.**, СШ №12 п.Осакаровка. Интеграция образования в музейной деятельности при воспитании патриотизма и национального самосознания в изучении истории Казахстана через историю своего края.....45
13. **Тебаева З.А.**, Карагандинский областной историко-краеведческий музей. Музей как научный, образовательный и культурный центр в 21 веке.....49
14. **Төлен Н.Қ.**, ҚР Ұлттық музейі. Қазақстан мұражайларының өзекті мәселелері.....54

15. Утеубаев М.Т., Экибастузский историко-краеведческий музей. Основные формы деятельности в историко-краеведческом музее г. Экибастуза.....	58
--	----

II. Қазіргі әлемдегі музей. Дәстүр және инновация.

II. Музей в современном мире. Традиционализм и новаторство.

1. Абишева Н.М. Карагандинский областной историко-краеведческий музей. Выставочная деятельность в музее.....	60
2. Ақпанбекова Ғ.Р. Тұңғыш Президенттің тарихи-мәдени орталығы. Музейлерде заманауи технологияларды қолданудың тиімділігі.....	68
3. Амиров Е.Ш., Сейткалиев М.К., ТОО «Археологические исследования». Опыт создания портативной экспозиции в рамках международной выставки Астана ЭКСПО 2017.....	72
4. Асылбеков Қ.М., «Халық қазынасы» ғылыми-зерттеу институты, Қазақстан Республикасының Ұлттық Музейі. Музейлердің туризмде алатын орыны және оның әлеуетін арттыру жолдары.....	76
5. Ермагамбетова Ш.Е., Лисаковский музей истории и культуры Верхнего Притоболья. Национальные традиции и их творческое осмысление в выставочной деятельности Лисаковского музея.....	81
6. Жакенов Д.Г., Каркаралинский историко-краеведческий музей. Музеи под открытым небом.....	83
7. Жангелдина К.У., Жаңаарқа аудандық С.Сейфуллин атындағы тарихи-өлкетану музейі. Қоғам қайраткері ақиық ақын Сәкен Сейфуллинге қатысты жәдігерлер.....	87
8. Жетписов Н.С., Карагандинский экономический университет. Информационные системы в музейном деле.....	94
9. Жумабай С.К., Карагандинский экономический университет. Управление планами (проектами) в условиях инновационной активности (Музейный менеджмент).....	97
10. Қапарова Р.О., Жезқазған тарихи-археологиялық музейі. Қазақстанның инновациялық форматына сай жүргізілетін музей жұмыстары және оның өзекті мәселелері.....	101
11. Қапарова Ү.Қ., М.Төрегелдин атындағы Жезді тау-кен және балқыту ісі тарихы музейі. Тақырыптық көрмелердің өлкетануда алатын орны.....	105
12. Кенжебекова Р.Н., ҚР Ұлттық музейі. Музей – ақпаратты-коммуникативтік алаң.....	109
13. Конакпаева Г.А., Карагандинский областной историко-краеведческий музей. Роль информационно-коммуникативных технологий в современных музеях.....	112
14. Нұртазина Н.Қ., Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі. Болашақ еншісіндегі балалар музейі: жаңа ақпараттық технологияларды қолдану мүмкіндігі.....	115

15. **Орынбекова Р. Ж., ҚарМУ. Сақабай Т.Қ., ҚарМУ., Елесбаева Ә.Н.** № 74 мектеп. Музейлердің бүгінгі ахуалы және болашағы.....121
16. **Орыспаева М.К.,** Карагандинский областной историко-краеведческий музей. Музей как социокультурный институт. Функции музея в обществе.....126
17. **Сәкімбай Д.А.,** Қарағанды облыстық тарихи-өлкетану музейі. Музей ісіндегі өлкетану.....129
18. **Сеильханова А.К.,** Балқаш қалалық тарихи-өлкетану музейі. Қазақстандық музей: тарихи сабақтастық, бейімделу және инновациялық жаңғыру мәселесі.....133
19. **Саккулаков А.К.,** Осакаровский историко-краеведческий музей. История Осакаровского историко-краеведческого музея.....135
20. **Шувалова О.А.,** Темиртауский городской историко-краеведческий музей. IT-технологии на службе музейщиков.....138

III. Музей: тарих, жинақтар, тарихи тұлғалар.

III. Краеведческий музей: история, коллекции, исторические личности.

1. **Абдрахманова Л.О.,** Музейно-мемориальный комплекс жертв политических репрессий и тоталитаризма «АЛЖИР». Памяти белорусских узниц «АЛЖИРа».....141
2. **Айтбай С.З.** Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайы. Мырзабек (Қызыл жырау) Байжанұлының эпикалық репертуары.....148
3. **Алжанова Р.К.,** Государственный архив Карагандинской области по научно-технической документации. А.С. Сагинов - человек больших масштабов.....151
4. **Алиева Г.М.,** Павлодарский областной историко-краеведческий музей им.Г.Н.Потанина. Роль Потанина Г.Н. В сохранение духовной культуры казахского народа.....160
5. **Алпемиш А.,** академик Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ. Қазақ хандығының сфрагистикадағы көрінісі.....167
6. **Амрина М.С.,** академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ. Қоғам қайраткері Д.А. Қонаевтың Қазақстан экономикасын дамытудағы қызметі.....173
7. **Ахтямова М.В.,** Музей памяти жертв политических репрессий п. Долинка. История формирования комплексной коллекции в Музее памяти жертв политических репрессий п.Долинка.....177
8. **Әуелова Ш.Ә.,** Жезқазған тарихи-археологиялық музейі. Өлкетанушы – Қ.Ахметовтың мұрасы.....179
9. **Байбатыров А.,** Ғыл. жетекші: Қарсыбаева Ж.А. Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ. Алаш партиясының құрылуы және ұлт зиялылары.....182
10. **Дюсембаева Ж.Б., Шеримбетова З.С.** Қарағанды медициналық интерколледжі. Қазақ жеріндегі алғашқы музейлер.....188

11. Ералиева С.А. , «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейі. Халқымыздың киелі орындарын жандандыру - Ахмет Йүгінеки.....	192
12. Жартын Н. , Қарағанды облыстық бейнелеу өнері музейі. Айша Ғалымбаева қазақтың кәсіби суретші қызы.....	196
13. Жасарова Д.Ж. , Музей истории КарГТУ. Роль вузовского музея в развитии краеведения.....	199
14. Жүнісова А.М. , Қарағанды қ. № 95 мектеп-гимназиясы. Ахмет Байтұрсынұлының шығармаларындағы ұлттық тәрбие мәселесі.....	202
15. Ихашова А.С. , Балқаш қалалық тарихи-өлкетану музейі. Музей қорындағы Ұлы Отан соғысының орден-медальдері тарихи деректер ретінде.....	206
16. Курманбаев Е.Н. , КарГУ. Науч. рук. – Сактаганова З.Г. История становления советской милиции.....	208
17. Қамытбаева С.Д. , Шет аудандық археологиялық-этнографиялық музейі басшысының м.а. Жидебай батыр – тарихи тұлға.....	213
18. Макеева А.Т. , Бухар-Жырауский районный историко-краеведческий музей. Краеведение: история, коллекции, люди.....	219
19. Молдабек Ә.М. , Ғыл. жетекші: Қарсыбаева Ж.А. Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ. Мәңгілік ел идеясы – ұлттық құндылық.....	224
20. Мухамедиева Г.А. , Қарағанды қ. № 95 мектеп-гимназиясы. Қасым Аманжолов өлеңдері арқылы жас ұрпақты патриотизмге тәрбиелеу.....	229
21. Омарова А.С. , Карагандинский областной музей изобразительного искусства. Звезда Эйфорта.....	232
22. Ордабаева С.К. , Потанин атындағы Павлодар облыстық тарихи-өлкетану музейінің бөлімшесі Екібастұз тарихи-өлкетану музейі. Екібастұзда музей ісінің дамуы.....	235
23. Сапатаев С.А. , Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ., Асенова А.А. , Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Үржар тарихи-өлкетану мұражайы.....	239
24. Серікбаев Н.Т. , Жамбыл облыстық тарихи-өлкетану музейі. Ортағасырдағы Исламның дамуы (Қарахан мен Өзбек хан).	
25. Сефербегова С.В. , Жезказганский историко-археологический музей. История одного экспоната – Бойтумар.....	245
26. Сламбеков С. , Қарқаралы тарихи-өлкетану музейі. Тоқтар Әубәкіров – ғасыр саңлағы.....	249
27. Смағұлова Г.М. , Төлеуова Б.Т. , Ускембаева А.А. Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ, тарих факультеті, «Тұлғатану» ғылыми-зерттеу орталығы. Мұражайлар және олардың қоғамдық, танымдық, мәдени рөлінің кейбір мәселелері.....	251
28. Смакова Д.К. , Г.Н.Потанин атындағы Павлодар облыстық тарихи-өлкетану музейінің Шарбақты тарихи-өлкетану музейі бөлімшесінің басшысы. Ғиبراتты ғұмыр.....	257

29.Тәңірберген Р.Б., Ауқенова Ж., Қарсыбаева Ж.А. Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ. Ел қорғаны Сеңкібай батыр.....	259
30.Успанова М.К., Центр по изучению истории Казахстана ЦГМ РК. Личные комплексы партизан – казахстанцев из фонда ЦГМ РК.....	265
31.Утегенова Г.Г., Шеримбетова З.С., Қарағанды медициналық интерколледжі. 1990-2000 жж. Қазақ киносының даму спецификасы.....	270

IV. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» – ұлт тарихының жаңа белесі. Қазақстанның киелі географиясы.

IV. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» – новая вершина национальной истории.

1. Адильбаев А.М., Тарихи-мәдени мұраларды сақтау орталығы. Тарихи-мәдени мұраны сақтау орталығының» жалпыұлттық және жергілікті маңызы бар киелі нысандар тізімін жасаудағы ізденістері.....	277
2. Алдыназарова Р.М., КарГТУ. Тунгушбаева Б. К., КарГТУ. К вопросу о нравственном воспитании молодежи.....	284
3. Алимбаев Т.А. КарГУ им. академика Е.А.Букетова. Культура и народы Казахстана.....	289
4. Бабырбек А.М., Утебаева А.Д., Ахметжанова Н.Ж., Академик Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ. Тұлғалардың эволюциялық күресіндегі рухани жаңғыру.....	295
5. Бекбергенов Т., КазНИИ культуры. Асылбеков К., НИИ «Национальное достояние», Национального Музея РК. Определение и классификация объектов истории и культуры в целях картографирования.....	300
6. Болат Н., Иксанов С.Б., Академик Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ. Рахым Абдрахманұлы дерек және естелік.....	305
7. Жамшитов К.Ж., КарГТУ. Касенова Н.А., КарГТУ. О роли духовной культуры в модернизации общественного сознания.....	308
8. Иксанов С.Б., Шохатаев О.С., Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ. XX ғ. 30 жылдарында Қарқаралы ауданының құрылуы.	
9. Сайфулова М.Ж., С.Т.Елгезек атындағы негізгі мектебі. Рухани жаңғыру жолындағы тарих тағылымы.....	317
10.Тимохина Т.В., Акынжанова А.А., Галяутдинова А.Н., КарГТУ. Духовность и нравственность как формы общественного сознания.....	323
11.Жұмағалиқызы Л., Қарағанды облыстық тарихи-өлкетану музейі. Туған өлкемнің тарихы: Нілді-Өспен мыс кенішіне – 170 жыл.....	326

V. Археологиялық, этнографиялық ескерткіштерді, тарихи деректерді насихаттау, музейфикациялау, қорғау және зерттеу мәселелері.

V.Изучение, сохранение, музейфикация и пропаганда археологических, этнографических памятников и исторических источников.

1. **Алдабаев Н.Ж., Алшынбеков М.А.** Қарағанды облыстық тарихи-өлкетану музейі. Қызылкеніш сарайының зерттелуі.....329
2. **Аубакиров Б.Е.,** Центр по сохранению историко-культурного наследия Карагандинской области., **Алькей Е.А.** магистрант КарГУ им. Академика Е.А. Букетова. Вопросы восстановления и сохранения памятников архитектуры Карагандинской области.....332
3. **Беркун О.Е.,** Государственный архив Карагандинской области. Из личного архивного фонда Е.А.Букетова. Избранные страницы переписки.....338
4. **Ермашова Н.О.,** Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-музейі. Отырар өңіріндегі ортағасырлық әшекей бұйымдар.....342
5. **Жауымбаев С.У., Муратова М.Б., Химади М.,** академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, «Тұлғатану» ғылыми-зерттеу орталығы. Қазақстан археологиясын зерттеудің кейбір мәселелері.....346
6. **Жұмашова А. А.,** Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайы. Қазақ қолөнері - асыл қазына.....354
7. **Жусупов Д.С.,** Карагандинский областной историко-краеведческий музей. Изучение памятников тюркско-кыпчакского периода археологами Карагандинского областного историко-краеведческого музея.....364
8. **Искаков А.Ш.,** Национальный историко-культурный и природный музей заповедника «Улытау», **Алькей Е.А.,** магистрант КарГУ им. Е.А. Букетова., **Шохатаев О.С.,** КарГУ им. академика Е.А.Букетова. Изучение мавзолея Жошы хана по письменным и археологическим источникам.....369
9. **Қалыш А.Б.,** әл-Фараби атындағы ҚазҰУ., **Аққалиева А.Ш.,** әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Ойыл ауданының тарихи-мәдени мұрасы.....374
10. **Қалыш А.Б.,** КазНУ имени аль-Фараби. **Ахиев А.В.,** КазНУ имени аль-Фараби. Историко-культурные памятники Шуйского района Жамбылской области.....381
11. **Қалыш А.Б.,** әл-Фараби атындағы ҚазҰУ., **Иманалиева Д.Н.,** әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Меркі ғибадатханасы – түркілердің мәдени-ғұрыптық кешені.....384
12. **Қалыш А.Б.,** әл-Фараби атындағы ҚазҰУ., **Рымбеков И.С.,** әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Исторические памятники г. Семей.....388
13. **Қалыш А.Б.,** әл-Фараби атындағы ҚазҰУ., **Смагулова Ж.Т.,** әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Өткеннің айнасы КарЛАГ-тің бүгінгі жай-күйі.....392

14. Қожақов Д.А., Агылбаева М. Балқаш қалалық тарихи-өлкетану музейі. Қарағанды облысының тарихи-мәдени ескерткіштері және оларды сақтау-пайдалану жолдары.....	398
15. Намазбаева Н.З., Қарағанды облысының ғылыми-техникалық құжаттама жөніндегі мемлекеттік архиві. Архивте сақталған латын әліпбиіндегі құжаттар сыр шертеді.....	400
16. Сапатаев С.А., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Айдынова Ж.А. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Үржар ауданы археологиялық ескерткіштерінің соңғы жылдардағы зерттелу нәтижелері.....	407
17. Сапатаев С.А., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Айтуғанов Б.Б. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Тарихқа толы Сайрам.....	410
18. Сапатаев С.А., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Зия А.Н., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Отырар – мәдени мұра нысаны ретінде.....	413
19. Сапатаев С.А., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Советхан Р.А., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Райымбек ауданы археологиялық ескерткіштері көшпелілер мәдениетінің қайнар көзі.....	417
20. Серікбаев Н.Т., Жамбыл облыстық тарихи-өлкетану музейі. Ескерткіштер ел тарихы.....	423
21. Серікбаев Н.Т., Жамбыл облыстық тарихи-өлкетану музейі. Тараздағы теңге сарайы.....	428
22. Таубек А.Т., Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайы. Отырар музейі қорындағы ою-өрнекті сәулет кірпіштері.....	433
23. Турсынова Ж.Ж., Государственный архив Карагандинской области. Духовное возрождение.....	439
24. Өскембаев Қ.С. Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ. Қызыл кеніш сарайы – діни-ғұрыптық нысан.....	441

VI. Тәуелсіз Қазақстанның тарихы және тарихнамасы.

VI. История и историография независимого Казахстана.

1. Бейсенбекова Н.А., Шотбакова Л.К., Тулеуова К.Т., академик Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ. «Тұлғатану» ғылыми-зерттеу орталығы. Тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы ұлттық тарихтың зерттелуі.....	445
2. Ещанова А.М., Карагандинский областной историко-краеведческий музей. Мир настенных ковров.....	450
3. Ісләмов І., Долинка кентіндегі саяси қуғын-сүргін құрбандарын есте сақтау музейі. Долинка кентіндегі саяси қуғын-сүргін құрбандарын есте сақтау музейі.....	453
4. Кемелова Қ.Ш., Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-музейі. Кілем тоқу – қасиетті тоқыма өнері.....	457
5. Көкебаев Д.С., ҚР Ұлттық музейі. Музейлерде ұйымдастырылатын ұлттық ойындар.....	460
6. Б.Бутеев, Түркия., З. Қазанбаева, Мәкен Торегелдин атындағы Жезді тау-кен және балқыту ісі тарихы музейі. Едігенің етегіндегі өркениет.....	464

7. Нұрғалиева Г.Б. Мәкен Төрегелдин атындағы Жезді кентіндегі тау-кен және балқыту ісі тарихы музейі. Жер – су атаулары – тарихи дереккөз.....	470
8. Нұрланқызы М. Қарағанды облыстық тарихи-өлкетану музейі. Адам үшін уақыт қана маңызды.....	474
9. Орынбекова Ә.Ө., «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-мұражайы. Тудың шығу тарихы мен қазақ қоғамында алатын орны.....	477
10. Умирзакова Б.А., Шеримбетова З.С. Қарағанды медициналық интерколледжі. Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасының музей ісіндегі маңызы.....	482
11. Уркинбаева А.Ж. «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейі. Сыр сақтаған сырғалар.....	486
МАЗМҰНЫ	495